

Stagnace sekularity. Jak náboženství přetrvává v sekulárním světě jako obrana proti chaosu

Ještě nedávno se nám mohlo zdát, že náboženství je na ústupu. Jak lidé bohatli a byli vzdělanější, „myšlení“ se vytratilo. Méně se začali spoléhat na útěchu a význam, který jim poskytuje víra. Naše redakce vám v tomto prázdninovém období nabízí překlad článku z amerického časopisu The Foreign Affairs, který je čten v celém světě pro jeho zajímavé analýzy. Tentokrát poskytuje zestručnělou analýzu knihy britského ekonoma Paula Seabrighta „The Divine Economy“ (Božská ekonomika). Kniha vnáší pro nás neobvyklý pohled na náboženství, které podle autora rozhodně neupadá, naopak roste. A Seabright vysvětluje důvody jeho růstu.

Pohled na velkou část západní Evropy naznačuje, že počet členů církve za poslední století klesal. Podle studie Pew z roku 2018 pouze 11 % lidí v západoevropských zemích tvrdí, že náboženství je důležitou součástí jejich života. Zastánci tzv. modernizační teorie vidí náboženství jako obranný mechanismus, zajištění proti chaosu a drancování. Náboženství v bezpečnějším, uspořádanějším a pohodlnějším světě by ztratilo přívržence. Ještě v roce 2020 americký politolog Ronald Inglehart tvrdil, že náboženství zažívá globální úpadek. „Jak se společnosti vyvíjejí a přežít se stává bezpečnějším,“ poznamenal a k tomu dodal: „Jak úroveň bezpečnosti roste, lidé mají tendenci být méně náboženskými.“

Širší pohled na trendy v religiozitě ale odhaluje složitější realitu. Příběh náboženství v minulém století není příběhem upadání, ale růstu a upevňování. To je tvrzení nové knihy „THE DIVINE ECONOMY“ britského ekonoma Paula Seabrighta. Ten trvá na tom, že „svět začíná být ovládnán hrstkou náboženství v míře, kterou předtím nikdo nikdy nepozoroval.“ Hlavními expandujícími náboženstvími jsou islám a křesťanství, které se mohou pochlubit přibližně 2,6 miliardami stoupenců. Obě náboženství dosahují zajímavého nárůstu a nacházejí nové a oddané „publikum“ v nejrychleji rostoucích populacích na světě, zejména v Africe.

Na rozdíl od toho, co předpovídá teorie modernizace a její varianty, prosperita a ekonomický růst náboženství jen stěží potlačí. V Číně, tvrdí Seabright, je nyní „přinejmenším tolik aktivních křesťanů a muslimů jako členů Komunistické strany Číny“. V Indii, nejrychleji rostoucí ekonomice v G-20, hraje náboženství stále důležitější roli ve veřejném životě. V USA klesl počet členů církví v roce 2020 pod 50 %, přitom se většinu 20. století pohyboval kolem 70 %. Podle průzkumu studie Pew z roku 2023 až 88 % Američanů stále věří v Boha, nějakou vyšší moc nebo duchovní sílu.

Božská ekonomika

Ti, kteří si představovali, že náboženství zanikne díky pokroku vědy a ekonomické prosperitě, nepochopili jeho plné rozměry. Nestací vidět náboženství jako záležitost soukromé víry. Jde zároveň o společnou součinnost, která se odráží ve veřejném rituálu, sdílené zkušenosti a utváření identity. Náboženství není jen, nebo dokonce primárně, o víře určitým způsobem. Řada katolíků navštěvuje mši a chodí k přijímání, i když mají pochybnosti, že přijímají tělo a krev Kristovu. A až překvapivě velký počet evangelikálů – podle některých průzkumů – projevuje nejistotu ohledně Kristova božství.

Jak poznamenává Seabright, původní řecké slovo pro vyznání, ‘symbolon’, odkazovalo na „mechanismus pro ověření něčí identity přirovnáním dvou polovin rozbitého předmětu“. Šlo o podřízení se správným autoritám a znamení, do které skupiny kdo patří, spíše než o to, „která část teologie putovala jejich myslí.“

Vidět náboženství jako primárně společenskou záležitost – jako něco, co ožívá, když se děje ve společnosti druhých, nebo co pramení z vědomí, že člověk dělá totéž, co dělají ostatní – umožňuje odklon od zaujetí niterností individuálního přesvědčení. Božská ekonomika je ambiciózní dílo, které se pokouší ekonomicky uvažovat o něčem, co se tak často zdá být mimo dosah sociálních věd.

Seabright tvrdí, že nejúspěšnější a nejtrvalejší náboženská poselství lze vysvětlit cenou a přínosem, také nabídkou a poptávkou a vlastním racionálním zájmem. To se může zdát věřícím jako hrubý příměr, neboť vidí svou osobní víru jako něco nevyslovitelného a neredukovatelného na odcizené materiální pojmy. Ale Seabrightův způsob chápání náboženství napomáhá vysvětlit, proč náboženství zůstává silné v údajně sekulárním světě.

Záleží na víře?

Lidé potřebují „překvapení víry“, aby předpokládali neviditelnou sílu ve světě, který jim říká, že všechno musí být „racionální“. Aby byl člověk křesťanem, musí věřit v Krista. Aby byl člověk muslimem, musí věřit v božský původ Koránu a proroctví Mohameda.

Historicky to bylo vždy složitější – protože bylo a stále je nemožné vědět, čemu lidé skutečně věří. Náboženští vůdci rádi přijímají vnější vyznání víry jako upřímné. Koneckonců, čím větší shromáždění, tím lépe. Lidé měli často ke konverzi finanční, ale i další pobídky. Podle islámského práva se muslimská žena může legálně provdat za každého muže, který je ochoten veřejně vyznávat islám. Jen je potřeba stát se muslimem a pro lásku může být člověk ochoten říci něco, o čem ve skutečnosti nevěří, že je pravdou.

Jsou také případy lidí, kteří by rádi věřili, ale z nějakého důvodu nemohou. V takových případech rituál čeká hodně těžká práce. Sounáležitost může předcházet víře spíše než naopak. Ve stavu vnitřního trápení si křesťanský filozof John Ruskin přál nebeskou odměnu, ale nebyl si jistý, že nebe existuje. V roce 1852 napsal svému otci, že „bude jednat, jako by Bible byla pravdivá“. Nedávno vysvětlila Honor Levyová, americká spisovatelka a konvertitka ke katolicismu: „Prostě děláte rituály, které se pak stanou skutečností, i když v to (zpočátku) nevěříte. To je náboženství.“ Může to znít jako duchovní akrobacie, ale jsou to variace argumentu známého jako Pascalova sázka. Francouzský matematik Blaise Pascal ze sedmnáctého století tvrdil, že je ve vlastním zájmu najít způsob, jak věřit v Boha, i když Bůh ve skutečnosti neexistuje. Potenciálním přínosem takové víry bylo věčné spasení a dokonce i malá šance na něco tak důležitého, jako je věčnost, předčí jakoukoli z relativně malých nepříjemností spojených s vírou...

Myslíte jako ekonom

Autor P. Seabright v knize „The Divine Economy“ analyzuje náboženství, jako by to byla korporace. Mnohá vyznání upadla v průběhu tisíciletí stranou, neschopná konkurovat na trhu zbožnosti. Když se Seabright dívá na náboženství tímto způsobem, připojuje se ke staré tradici, sahající přinejmenším k Adamu Smithovi, o tom, jak se ekonomové snaží porozumět oddanosti v materiálních pojmech. „Sametová rukavice okouzlení,“ píše Seabright, „obléká železnou pěst organizace.“ A zkoumá, jak tržní pobídky utvářejí charakter a obsah náboženských poselství. Pokud si nová náboženská hnutí chtějí získat přívržence, musí být dynamická, flexibilní a tolerantní k rozmanitosti. Smith, který psal v osmnáctém století, srovnával energické a často senzacechtivé metodistické kazatele s rezervovanějšími a intelektuálněji faráři anglikánské církve. Ti první potřebovali přilákat publikum, aby si vydělali na živobytí, a tak kázali rázněji. Ti druzí se těšili spolehlivým platům, politické záštitě a institucionálním privilegii, a tak se necítili nuceni změnit chování.

Tato privilegia byla obdobou dotací, které vlády poskytují některým společnostem ze soukromého sektoru, které pak mají menší motivaci inovovat a riskovat. Stejně jako firmy musí i náboženství soutěžit o spotřebitele. Někdy to znamená, že musí zdůraznit to, co je odlišuje; jindy to znamená zmírnit „odpudivá“ teologická tvrzení... Ale někdy o úspěchu nebo neúspěchu rozhodují hrubé materiální síly. Křesťanství a islám – ve skutečnosti Microsoft a Apple dnešního náboženského trhu – měly při svém příchodu poměrně málo takových zdrojů. Než byli mocní, byli bezmocní a tuto

bezmocnost sugestivně zachycuje ukřižování Krista. Seabright se nepouští do toho, proč tyto dvě víry oslovily tolik lidí. Přesvědčivě však tvrdí, že náboženství jsou úspěšná a šíří se, protože poskytují „zboží“, které lidé potřebují a chtějí. Data to potvrzují: věřící jsou v průměru šťastnější, spokojenější a více spjatí se svými spoluobčany.

Lidé jsou tvůrci významu, hledají „kouzelný svět“ a jsou jeho produkty. Sekularizace společnosti to nemůže zvrátit. Dokud lidé potřebují smysl, náboženství jej poskytuje. Lidé mají sociální chování a náboženství podporuje komunitu způsobem, na kterou sekulární ideologie jen obtížně poskytuje odezvu. A má tu výhodu, že se zabývá konečným smyslem, a to způsobem, jakým sekulární ideologie nejsou schopné.

To znamená, že monumentální růst křesťanství a islámu v minulém století nepřišel v zásadě na úkor sekularismu, ale spíše na úkor místních a lidových tradic – to, co vědci nazývají „imanentní náboženství“ – rozšířené po celém světě, zejména v Africe a částech Latinské Ameriky. Ve stále více globalizovaných společnostech mají tato místní náboženství tendenci prohrávat. Zavedená univerzalistická vyznání křesťanství a islámu poskytují standardizované rituály a podpůrné struktury, které zmírňují dopad rychlých změn a otřesů migrace z venkovských oblastí do rychle se rozšiřujících měst.

Paradox sekularizace

Když nenalezneme podporu při pádu v reálném světě, náboženství má pro to vysvětlení. K největšímu nárůstu úmrtí ze zoufalství v USA došlo v oblastech, kde došlo k poklesu nikoli náboženské víry, ale účasti na náboženském životě. Jinak řečeno, většina Američanů stále věří, ale ztratila schopnost vyjádřit tuto víru způsobem, který je váže k širší komunitě. Proto směřují jinam – stále více do stranické politiky.

Dalo by se to nazvat paradoxem sekularizace: že i když má náboženství menší význam pro jednotlivce, stále může mít větší význam pro společnost jako celek.

Pokud by existoval svět, ve kterém by se lidé starali pouze o kalkulaci svých ekonomických zájmů, síla náboženství by byla výrazně otupena. Ale svět tak docela nefunguje – a jak analýza Paula Seabrighta naznačuje, v dohledné době fungovat nebude.

Z webu The Foreign Affairs přeložil

M. Raduševíc